

OLIKA PERSPEKTIV PÅ MEDICINAL- VÄXTER

HÅKAN TUNÓN

De allra flesta blir intresserade närhelst medicinalväxter och folkmedicin kommer på tal, men förväntningarna på vad samtalet ska handla om kan vara högst skilda. Håkan Tunón reflekterar över olika perspektiv på medicinalväxter.

Ofta får man öppna förfrågningar från allmänhet eller massmedia om att berätta något om medicinalväxter, och varje gång får man svara med följdfrågan: vilket perspektiv är du intresserad av? Medicinalväxter låter som ett ganska välavgränsat område, men det finns en mångfald av vinklingar och aspekter som kan resultera i en mängd olika perspektiv. Jag har arbetat med medicinalväxtforskning sedan senare hälften av 1980-talet. Initialt främst utifrån naturproduktskemi och farmakologi, vilket ganska snart kompletterades med ett historiskt eller etnologiskt perspektiv för att även inkludera frågor rörande forskningsetik och rättighetsfrågor. Hjärtefrågan är dock mötet mellan historisk/etnologisk användning och kemiska/farmakologiska förklaringar till eventuella medicinska effekter. Min hemmadisciplin är trots allt farmakognosi, läran om naturprodukters användning i läkemedelsutveckling, även om jag under ett antal decennier har arbetat betydligt mer utifrån etnologiska frågeställningar.

NYTTOVÄXTER I STORT – EKOSYSTEMTJÄNSTER

Den historiska aspekten är alltid närvarande när man reflekterar över medicinalväxter. Allt sedan människans födelse har nyttjandet av växter av alla möjliga anledningar varit en del av vardagen. Växtriket har bistått med mat, fibrer, material till redskap, bränsle, njutningsmedel och naturligtvis medicinalväxter. De första taxonomierna för att systematisera växtriket klassificerade således växterna utifrån deras praktiska användningsområde, såsom medicinalväxter eller kryddväxter, snarare än förmodade släktskapsförhållanden. I antika Grekland, några hundra år före vår tideräkning, sorterades växterna grovt efter träd, buskar, örter, etcetera. Senare blev systematiken alltmer baserad på likartat utseende. Sammantaget utgör växtriket ett mångfasetterat förråd av nyttigheter som alltjämt spelar en nödvändig och oersättlig roll för vår överlevnad. Visserligen har vi gått från samlare och jägare till lant-

brukare, och senare har de flesta av oss blivit rena konsumenter av nyttigheterna, men fortfarande är växtrikets ekosystemtjänster en omistlig del av vår nutid och framtid.

VAD ÄR EN MEDICINALVÄXT?

Den första frågan man kan ställa sig är som sagt: Vad menar vi med en medicinalväxt? Ordet medicinalväxt förefaller ha använts första gången 1741 i "Professor Linnæi uppsats på de medicinalväxter som i Apotheken bewaras, och hos oss i Fädernes-landet wäxa" som publicerades i Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar. Själva fenomenet att använda växter för medicinska ändamål har dock beskrivits långt tidigare, redan av såväl de gamla romarna och grekerna som ännu äldre skribenter i antika Egypten och Mesopotamien. Den grekiske läkaren **Pedanius Dioskurides** (cirka 40–90 e.Kr) skrev fembandsverket *De Materia Medica* (ungefär "om läkemedel") som listade användningen av medicinalväxter. De tidiga böckerna i ämnet på svenska hette "örtabok" eller "örtebok", i tysk tradition brukades begreppet "Kräuterbuch" och i engelsk litteratur "herbal". De första tyskspråkiga örtaböckerna var handskrifter från 1100-talet, men den första tryckta örtaboken var på latin och kom under senare hälften av 1400-talet. Några decennier in på 1500-talet trycktes de första på tyska, men var ofta översättningar från tidigare latinska utgåvor. Man lånade också friskt från andra böcker utan att referera till källorna. Den kändaste engelska är **John Gerards** *Herball, or Generall Historie of Plants* (1597). Från början av 1500-talet finns några svenska handskrifter till läkeböcker, men den första *Een nyttigh läkere book* av **Benedictus Olai** trycktes 1578 och därefter följde **Arvid Månssons** *Een mykit nyttigh örta book* (1628). På tyska började ordet "Medizinalpflanze" användas först på 1800-talet. Termen "medicinal-" syftar på något som hör till läkarvetenskapen eller läkekonsten enligt Svenska akademiens ordbok och man förklarar ordet "medicinalväxt" med "växt som användes ss. l. lämnar råämne för läkeme-

Belladonna (*Atropa belladonna*) innehåller det kraftiga giftet atropin som har använts som muskelavslappnande medel inom medicinen sedan lång tid och fortfarande används. En dekorativ växt som man kan berätta mycket spännande om (Illustration ur Prof. Thomé's Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz. Volym 4, plansch 491, 1889).

del, läkeväxt, läkedomsväxt" (ss.l = "såsom eller"). "Läkeört" och "läkegräs" användes dock i litteraturen redan på 1600-talet. Därmed behöver vi grubbla vidare över termen "läkemedel" och vad det betyder. Jag har funnit stöd i den svenska Läkemedelslagen (2015:315) som tydliggör att:

Varje substans eller kombination av substanser som:

– tillhandahålls med uppgift om att den har egenskaper för att förebygga eller behandla sjukdom hos människor eller djur, eller

– kan användas på eller tillföras människor eller djur i syfte att återställa, korrigera eller modifiera fysiologiska funk-

tioner genom farmakologisk, immunologisk eller metabolisk verkan eller för att ställa diagnos.

Jag tycker dock att den tidigare definitionen i Läkemedelsverkets författningssamling (LVFS 1995:18) var lite mer rättframt formulerad:

Med läkemedel avses varor som är avsedda att tillföras människor eller djur för att förebygga, påvisa, lindra eller bota sjukdom eller symtom på sjukdom eller att användas i likartat syfte

Det är således avsikten med användningen som avgör om en växt bör/ska räknas som en medicinalväxt eller inte. En del växter har vetenskapligt bevisade medicinska

effekter medan andra ”bara” har ett rykte om en gynnsam effekt på olika sjukdomar. Man skulle kunna säga att man därigenom i lagstiftningen har iakttagit ett vidare vetenskapligt perspektiv än att endast fokusera på biomedicinskt bevisad effekt. Det är intentionen vid försäljningstillfället som avgör om något omfattas av läkemedelslagstiftningen, även om visad effekt krävs för att det ska registreras som läkemedel. Slutsatsen blir då att termen ”medicinalväxt” är lite diffus men samtidigt mycket inkluderande eftersom alla växter som på något sätt har tillförts människor med syftet att ”förebygga, påvisa, lindra eller bota” kan räknas som medicinalväxter. Ett ofta använt exempel handlar om apelsinen som innehåller c-vitamin och således kan förebygga, lindra eller bota skörbjugg (c-vitaminbrist). Äter vi den för att den är god är det en frukt, men om intentionen är att undvika skörbjugg så borde den räknas som läkemedel/medicinalväxt. Den kommer emellertid troligen aldrig att kunna bli registrerad som läkemedel. Gränsen mellan mat och medicin är inte alltid särskilt tydlig och det finns många äldre folkmedicinska kurer där växter tillförs för att lindra eller bota sjukdomar just på grund av sitt innehåll av vitaminer eller mineraler. Den egentliga orsaken till den hälsofrämjande effekten kan dock ha varit något som varken botaren eller patienten förstått.

Forskningsinstitutionen och botaniska trädgården Kew garden i London publicerade för några år sedan ett försök till listning av alla världens nyttoväxter. Detta ledde till en lista på över fyrtiotusen arter varav 26 662 hade använts som medicinalväxter. Sannolikt kommer man att behöva komplettera listan en hel del om den ska vara fullständig.

PERSPEKTIV PÅ MEDICINALVÄXTER

Jag inledde den här texten med att påstå att ett samtal om medicinalväxter kan ta många olika riktningar – och det har jag varit med om många gånger. Precis som med mycket annat är det sällan så att man själv egentligen har reflekterat över vilka vinklingar av

Vad är egentligen en medicinalväxt? I många fall kan växter ha olika användningsområden. Idegran (*Taxus baccata*) är mest känd som en giftig trädgårdsväxt, men under slutet av 1900-talet blev den kanske mer känd som källa till ett medel mot bröstcancer. (Illustration ur Prof. Thomé's Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz. Volym 1, plansch 22, 1886).

ämnet som man själv är särskilt intresserad av. Det kanske handlar om en vilja att lära sig om hur man ska behandla sig själv med ”milda botemedel”, om historia och etnologi för att få kunskap om hur man gjorde förr, eller om olika medicinalväxters verkningsmekanismer (hur de fungerar)? Det finns alldeles säkert många fler orsaker till nyfikenhet på medicinalväxter, men varje utgångspunkt har sitt perspektiv och fokus.

Studerar man medicinalväxter utifrån det historiska eller etnologiska perspektivet kan man gå till väga på flera sätt. Antingen kan man vara tämligen deskriptiv och fokusera på hur man förr försökte bota sjukdomar och göra listor över vilka växter man använde mot olika åkommor samt hur man använde dem. Eller så kan man vara mer humanistisk och försöka förstå vilka förklaringsmodeller som funnits och finns till såväl sjukdomar som va-

let av medicinalväxt. Dessa två näraliggande perspektiv skiljer sig ändå rätt mycket åt, även om det i bägge fallen är viktigt att veta vem som har gjort vad, var och när, mot vilken sjukdom för att ha tillräckligt noggranna och historiskt korrekta belägg.

Är man å andra sidan mer intresserad av ämnet för att personligen använda sig av medicinalväxter av en eller annan anledning, eller om man avser att utveckla behandlingar för framtiden, så spelar den historiskt korrekta förståelsen av medicinalväxter mindre roll. Det kvittar då egentligen när, var eller av vem medicinalväxten använts. Historiska och moderna kunskaper kan då blandas utan betydelse eftersom det är växternas faktiska effekter som efterforskas snarare än korrekta uppgifter om vem som ska ha använt dem var. Korrekt historisk kunskap om en växt eller kunskapens långa historiska kontinuitet spelar i detta fall inte någon roll. I andra sammanhang anses det tvärtom vara synnerligen betydelsefullt, ju längre kontinuitet desto bättre. I något fall som jag har stött på önskade man återskapa den lokala kunskapen vad gäller medicinalväxtanvändning, men eftersom kunskapen till stor del var bortglömd ville man involvera urfolk från Nordamerika med en mer levande tradition. Internationellt brukar man i urfolkssammanhang använda ordet repatriering om fenomenet att återföra kunskap till det lokala. Men utifrån det historiska eller etnologiska perspektivet innebär en sådan insats ett skapande av en helt ny tradition som vi inte har belägg för, som kan kallas kunskapskonstruktion eller till och med en kunskapsförfalskning. Samtidigt har det i stort sett i alla tider förekom-

mit kultur- och kunskapsutbyte med andra kulturer, så lokal tradition har ofta skapats genom intryck från andra kulturer.

ATT ANLÄGGA EN ÖRTAGÅRD?

En annan fråga som jag har fått vid ett flertal tillfällen handlar om att ge förslag på artistor till örtagårdar för hembygdsgårdar och liknande. Någon växtintresserad person önskar anlägga en liten odling av medicinalväxter i anslutning till någon historisk byggnad och vill ha tips om vilka växter som borde växa där. Det är en intressant fråga som har flera olika svar, men generellt bör man fundera över avsikten med trädgården. Ska den visa medicinhistoriskt viktiga växter generellt, växter som används inom medicinen idag eller önskar man spegla växterna i den läkekonst som är lokal och samtida med den byggnadsmiljö som utgör besöksmålet? Ett urval för en trädgård kan därmed få helt olika sammansättningar. Många av de medicinalväxter som tidigare var eller idag är viktiga inom medicinen odlades sannolikt inte lokalt utan införskaffades från annat håll. Samtidigt kanske lokala växter inte är så spännande för besökaren. Det blir därmed en avvägning mellan olika tankar och intressen. Alltför ofta landar man i de lite mer spektakulära växterna som man lätt kan skapa en intresseväckande berättelse om, såsom belladonna, bolmört, spikklubba, fingerborgsblomma, malört och så vidare. Därmed skapas en allmän bild av vad en medicinalväxt är inom såväl skol- som folkmedicinen, både idag och historiskt. Men å andra sidan, vem vill väl titta på en trädgårdsbädd med maskrosor?

LÄSTIPS

Tunón, Håkan, 2005. Medicinalväxter, s. 395–406 i *Människan och floran. etnobiologi i Sverige* 3. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Tunón, Håkan, 2009. Folkmedicin och folkliga botemedel, s. 138–53 i *Ju förr desto bättre. Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid*. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala & Sveriges hembygdsförbund, Stockholm.

Håkan Tunón är föreståndare för Centrum för biologisk mångfald vid Sveriges lantbruksuniversitet i Uppsala och doktor i farmakognosi. Han har intresserat sig i både etnobiologi och farmacihistoria.